

Yezîd b. Muâviye'nin Ölümünden Sonra Basra'da Yaşanan Yönetim Krizi

Hatun Özmen | 0009-0007-1811-4558 | 4030440008@erciyes.edu.tr

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye

ROR ID: 047g8vk19

Şefaettin Severcan | 0000-0001-5433-344X | severcan@nevsehir.edu.tr

Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Nevşehir, Türkiye

ROR ID: 019jds967

Öz

Bu makalede, Emevî Devleti idaresi altında bulunan Basra'da Yezîd b. Muâviye'nin ölümü (ö. 64/683) ile ortaya çıkan yönetim krizi nedeniyle şehrin yönetimine müdahale eden Basralıların kendi içlerinden seçtikleri valilerin şehri nasıl yönettiklerini ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızı İslâm tarihinin birincil kaynaklarından taramalar yaptığımız veriler üzerinden oluşturduk. Elde ettiğimiz verileri kendi yorumlarımızla harmanlayarak yönetimde devlet otoritesinin yok olduğu durumlarda halkın kaos yaşayabileceğini, geçici yönetimlerle şehrin idare edilmesinin ortaya çıkardığı sorunları ve bundan kurtulmak içinde yeni bir devlet otoritesine gerek duyulduğunu tespit ettik. Üst otoritenin olmaması nedeniyle toplumun bireylerinin can ve mal güvenliğinin tehdit altına girdiğinin, devlet denetiminin kalmadığının, anarşinin had safhaya ulaştığının Basra halkı tarafından bizzat müşahade edildiği görülmüştür. Konumuzla alakalı olarak bu başlık altında daha önce detaylı bir çalışma yapılmadığını gördük. Kaosların yaşandığı bu dönemlerin araştırmalarda yeterince ele alınmaması çalışmamızı özgün kılmaktadır. Bu çalışma Emevî Devleti'nin idaresinden çıkan Basra'nın kısa bir süre kendi aralarından seçtikleri valiler ile nasıl yönetildiklerinin ortaya konulması açısından alanına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, Yezîd b. Muâviye, Basra, Yönetim, Kriz, Ubeydullah b. Ziyâd, Abdullah b. Hâris.

Atıf Bilgisi

Özmen, Hatun – Severcan, Şefaettin. "Yezîd b. Muâviye'nin Ölümünden Sonra Basra'da Yaşanan Yönetim Krizi". *Düzce İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 143-172. <https://doi.org/10.61272/duid.1463227>

Geliş Tarihi	03.04.2024
Kabul Tarihi	21.10.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışma Prof. Dr. Şefaettin Severcan danışmanlığında devam etmekte olan Emeviler Dönemi Basra Yönetimi başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Hatun Özmen 50% - Şefaettin Severcan 50%.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Governance Crisis in Basra After the Death of Yazid b. Muawiyah

Hatun Özmen | 0009-0007-1811-4558 | 4030440008@erciyes.edu.tr

Ph.D. Candidate, Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts, Kayseri, Türkiye

ROR ID: 047g8vk19

Şefaettin Severcan | 0000-0001-5433-344X | severcan@nevsehir.edu.tr

Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Nevşehir, Türkiye

ROR ID: 019jds967

Abstract

In this article, we tried to reveal how the governors chosen by the people of Basra, who intervened in the administration of the city due to the management crisis that emerged with the death of Yazid bin Muawiyah in Basra, which was under the administration of the Umayyad State, governed the city. Our study is based on the data obtained from primary sources of Islamic history. By blending the gathered data with our own interpretations, we conclude that in situations where state authority collapses, chaos may ensue among the people. We identify the problems caused by temporary administrations in managing the city and highlight the necessity of reestablishing a new state authority to resolve these issues. It has been seen that the people of Basra have personally observed that, due to the absence of a higher authority, the life and property security of the members of the society is under threat, there is no state control, and anarchy has reached its peak. We also observed that no detailed study has previously been conducted under this title. The fact that these periods of chaos are not adequately addressed in research makes our study unique. This study contributes to the field by illustrating how Basra, after briefly breaking away from the Umayyad State, was governed by the governors chosen from among its own people.

Keywords

Islamic History, Yazid b. Muawiyah, Basra, Governance, Crisis, Ubaidullah b. Ziyad, Abdullah b. Harith.

Citation

Özmen, Hatun – Severcan, Şefaettin. "The Governance Crisis in Basra After the Death of Yazid b. Muawiyah". *Düzce Divinity Journal* 8/2 (December 2024), 143-172. <https://doi.org/10.61272/duid.1463227>

Date of Submission	03.04.2024
Date of Acceptance	21.10.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Umayyad Period Basra Administration", supervised by Prof. Dr. Şefaettin Severcan.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Hatun Özmen 50% - Şefaettin Severcan 50%.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslâm dini bedevi toplumdaki hadarî topluma geçmek için insanlığı teşvik etmiş ve insanoğlunu yeryüzünü imar etmekle sorumlu tutmuştur. Bu sorumluluk bilinci ile hareket eden Müslüman fatihler Hz. Muhammed'in vefatından sonra Arap cezaresi dışındaki yerlerde yeni şehirler inşa ederek İslâm medeniyetinin oluşmasını gerçekleştirmişlerdir. Bu şehirlerden biri olan Basra¹, dâhice kurulan ve bir proje şehir olarak h. 14 yılında Müslümanlar tarafından halife Hz. Ömer'in fikri ve Utbe b. Gazvân'ın² gayretleri doğrultusunda İslâm fetih hareketlerinin önünün açılması düşüncesi üzerine Araplar tarafından sadece gaza mantığı ile inşa edilen ilk askerî şehirdir. Şehrin isimlendirilmesi, vasıflandırılması ve gelişmesinde Arap Müslümanlar etkili olmuştur. İnşa aşamasından itibaren bilgi sahipleri ile istişare edilerek kurulan Basra, gelişmesini de aynı şekilde istişareler ile tamamlamıştır. Basra, İslâm ordusuna ordugâh olduktan sonra yoğun bir şekilde nüfusu artarak hızlı bir şekilde büyümeye başlamıştır. Bu şehir coğrafi, iktisadi ve askerî bakımından da diğer şehirlerin kurulmasına örnek teşkil etmiştir. Şehir Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra Emevîler'in yönetimine girerek onların istibdadına maruz kalmıştır. Emevî Devletinin Bişr b. Mervân, Ziyâd b. Ebû Süfyân, Semüre b. Cündeb ve Ubeydullah b. Ziyâd gibi aşırılıkları ile temayüz eden ve Muâviye'nin otoritesini sağlamlaştırmak için her türlü cürmü işlemekten çekinmeyen valileri ile yönetilen Basra, Yezîd b. Muâviye'nin ölümü ile ortaya çıkan yönetim krizi neticesinde Emevî idarecilerden kurtulmuştur. Yezîd b. Muâviye'nin ölümüne kadar siyasi olaylarda pek aktif olmayan Basralılar "kalıcı siyasi iktidar" oluşuncaya kadar kendisine biat edilmesi söylemiyle ortaya çıkan başta Ubeydullah b. Ziyâd ve Basralıların kendi aralarından seçtikleri Abdullah b. Hâris gibi kişilerle bu siyasi krizi atlama çalışmışlardır. Önce Ubeydullah b. Ziyâd'a biat eden Basralılar, Kûfeliilerin Ubeydullah'ın biat teklifine ret cevabı vermeleri üzerine bu işi kendi içlerinden birinin seçilmesi krizine dönüştürmüşlerdir. Kendi aralarından seçtikleri kişiler ile yola devam eden Basralılar için bu süreç onların düşündükleri gibi olmamış, olaylar daha karmaşık bir hal almış, Basra'da çok ciddi siyasi kaos ortaya

¹ Ebû Abdullah Şihâbeddîn Yâkût el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1977), 1/430; Ali Zârîf el-A'zamî, *Muhtasaru Târihi'l-Basra* (Kahire: Müesseseti Hindâvî li't-Ta'lîmî ve's-Sekafeti, 2012), 9; Ali Nûrî Nâdiye, "Neş'etü Medîneti'l-Basra ve tatavvuruhâ el-umrânî fî karnî'l-evvelî'l-hicrî", *Mecelletü Dirâsâti'l-Basra* (2012), 200.

² Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Dr. Ali Muhammed Ömer, çev. Prof. Dr. Musa Kazım Yılmaz (Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 9/6.

çıkmuştur. Arkalarında güçlü bir siyasi otoritenin desteği olmadan kendi içlerinden seçtikleri valiler ile bu yönetimin devam edemeyeceğini anlayan Basralılar, Abdullah b. Zübeyr'e biat etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Basra, Emevî Devleti'nin yönetiminden çıkarak Abdullah b. Zübeyr'in hakimiyetine geçmiştir. Emevî devletinin yönetiminden ayrılmasına ve başka bir yönetimin hakimiyetine girmesine neden olan bu dönemin incelenmesi bize bu çalışmayı yapmaya iten sebep olmuştur. Yeni bir yönetime başlangıç yapan bir dönemde yaşanan olayların ve krizlerin günümüz çalışmalarında göz ardı edilmiş olması yaptığımız bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılacaktır.

1. Ubeydullah b. Ziyâd ve Basra Yönetimi

Ubeydullah b. Ziyâd, Muâviye'nin meşhur Irak valisi Ziyâd b. Ebî Süfyân'ın oğludur. (28/ 648) Basra'da doğan³ Emevîler'in önemli vali ve komutanlarından olan Ubeydullah'ın⁴ annesinin ismi Mercane'dir.⁵ İbn Ziyâd olarak bilinmesine rağmen Ubeydullah'a, genellikle annesine nispetle İbn Mercâne denilmektedir.⁶ Künyesi Ebû Hafsa⁷ olan Ubeydullah'ın lakabı ise, birçok insanı acımasızca öldürmesinden dolayı "Cezzâr" (Kasab)'dır⁸ Gençliğini babasının yanında Basra'da geçiren⁹ Ubeydullah, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Yezîd b. Muâviye'nin gözde valilerindedir. Muâviye tarafından önce Horasan¹⁰ sonra Basra valiliğine

³ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî ((b.y.: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsetü'l-Arabiyye ve'r-Risâle bi-Dâril-Hicr, 1998), 12/49; Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimaşkî, *el-A'lâm* (Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2002), 4/193; Ahmet Turan Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/29.

⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/283.

⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Meârif* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 347; Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzi et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân* (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye 2013), 7/311.

⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/31; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/193.

⁷ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, thk. Muhammed Hamîdullah (Mısır: Daru'l-Meârif, Mektebet'ül-Buhûs ve'd-Dirâsât fi Dari'l-Fikr, ts.), 5/401; İbn Kuteybe, *Meârif*, 347; Sibt, İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/311.

⁸ Seyyid Emir Ali, *Muhtasarü Târîhi'l-Arab*, nşr. Arif Ba'lbekî (Beyrut: y.y., 1990), 99.

⁹ Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyâd", 42/29.

¹⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezîd et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk)* Ürdün: Beytü'l-Efkarî'd-Devliyye, ts.), 952; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih* (Ürdün: Beytü'l-Efkarî'd-Devliyye, ts.), 490; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/271; Sibt

getirilen¹¹ Ubeydullah, en büyük emellerinden olan valilik arzusuna¹² ulaştıktan sonra Emevîler'in en büyük problemi olan Hâricî meseleleri ile uğraşarak¹³ devletin otoritesini sağlamlaştırdı. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Yezîd b. Muâviye, herkes tarafından onaylanmayan hilafetini Irak bölgesinde sağlamlaştırmak adına o da babası gibi Ubeydullah b. Ziyâd'ı Basra için vali olarak görevlendirdi. Sonuçta Yezîd b. Muâviye'nin de otoritesini sağlamlaştıran Ubeydullah, bunu yaparken kendine münhasır olan yönetim tarzı ile Basralıların nefretini kazandı ve onların özgürlük alanını kısıtlayıcı uygulamalara sebebiyet verdi. Ubeydullah b. Ziyâd, Irak bölgesinde (Basra ve Kûfe'yi) babasının politikası üzerine Hâricîleri takip ediyor, insanları şüphe üzerine suçluyor ve öldürüyordu. Bunu yaparken herhangi bir ayırım yapmıyordu.¹⁴ Yezîd b. Muâviye'nin ölümü ile Emevîler döneminde Basra'da Hâricîlere karşı sağlanmış olan sıkı yönetim krize dönüştü. Otorite boşluğundan ve siyasi krizden faydalanmak isteyen Ubeydullah, bu süreci kendi lehine çevirmeye kalkıştı ve kendisi için önce Basra'da sonra Kûfe'de valilik adı altında halifeliği elde etme teşebbüsünde bulundu.¹⁵ Çünkü halifenin ölümü ile Ubeydullah'ın halifeye itaat sorumluluğu ortadan kalkmış¹⁶ ve ortam Ubeydullah'a kalmıştı. Basra'da doğmuş, büyümüş ve orada valilik yapmış biri olarak bu mücadeleye kalkışmayı kendisine hak gördü. Ancak Basralılar, Emevî yönetiminin valilerinden Ziyâd b.

İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/319-320; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/292, 401; Ali Muhammed es-Sallâbî, *ed-Devletü'l-Emevîyye: Avâmiu'l-izdihâr ve tedâiyâtü'l-inhiyâr* (Beyrut: Daru'l-Mârif, 2008) 1/315; Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dmaşkî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: y.y., 1989), 4/156.

¹¹ Taberî, *Târih*, 954-956; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut: Müessesetü'l-Meârif, 1987), 486; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kübî, İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kübî, *Târihu'l-Ya'kübî*, thk. Abdülemir (Beyrut: Mehnâ, Şirketü'l-A'lemî, 2010), 2/147-148; İbn Kuteybe, *Meârif*, 347; Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh* (Beyrut: y.y., 1986), 2/321; Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târih (İlk Kronolojik İslam Târîhi)*, trc. Ömer Sabuncu-Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 193; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/281; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/337; Sallâbî, *Avâmiu'l-izdihâr*, 315, 384; A'zamî, *Muhtasarü Târîhi'l-Basra*, 27.

¹² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 485.

¹³ Taberî, *Târih*, 661; Belâzürî, *Ensâb*, 5/416; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 496; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/383-384; A'zamî, *Muhtasarü Târîhi'l-Basra*, 27.

¹⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *El-İmâme ve's-Siyâse*. w.w.w.al-mostafa.com., 170.

¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 170; Ömer b. Abdirrahmân b. Ömer Ferrûh, *Târihu sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Ümeviyye*, (Beyrut: y.y., 1986), 138; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/193.

¹⁶ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 191.

Ebî Süfyan ve oğlu Ubeydullah b. Ziyâd'dan memnun değillerdi. Basralıların en büyük problemi olan Hâricîlerle mücadele etme konusunda ise çaresizlerdi. Ziyâd ve Ubeydullah'ın tavizsiz şiddete dayalı politikaları Hâricîleri bertaraf etme konusunda etkili oldu.

1.1. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra'dan Biat Alması

Ubeydullah b. Ziyâd, Yezîd'in ölüm haberini azatlı kölesi ve Yezîd'e gönderdiği elçisi Humrân'dan aldı. Humrân bu haberi Ubeydullah'a gizlice duyurdu ve Şam bölgesinde yaşanan karışıklıklardan bahsetti.¹⁷ Basralıları camide toplayan Ubeydullah, Şam bölgesindeki ihtilafları da göz ardı etmeden ve Yezîd'in ölüm haberini verdi ve daha düne kadar bağlılıkta sınır tanımadığı Yezîd'in bazı konularda kusurlarını anlattı.¹⁸ Daha sonra Basra'da doğup büyüdüğünü ve Basralılara hizmet ettiğini, savaşçı sayısını yetmiş binden yüz bine çıkardığını, topluma zarar verenleri cezalandırdığı gibi icraatlarından bahsetti. Ubeydullah b. Ziyâd, Yezîd'in öldüğünü ve Şam yönetiminin farklı görüşler içinde olduğunu, Basra'nın Şam'dan daha avantajlı, zengin, hiçbir bölgenin insanına ihtiyacı olmayan, hiç kimsenin de Basra'dan müstağni olamayacağı, sayıca üstün, geniş ovalara sahip bir bölge olduğunu, isterlerse din ve dünya için halkın hoşnut kalacağı bir kimseyi seçebileceklerini ve ona da ilk razı olacak kişinin kendisi olacağını söyledi. Şamlıların seçtikleri kişi hoşlarına gider de ona biat etmek isterlerse ona biat edebileceklerini, eğer seçilen kişiden hoşlanmazlarsa istedikleri olana kadar mücadeleye devam edebileceklerini söyledi.¹⁹ Ubeydullah yaptığı bu konuşmada valilik yaptığı süre içerisinde Basra şehrine yaptığı hizmetleri anlattıktan sonra Basra'nın ne kadar önemli bir bölge olduğunu vurgularken farkında olmadan Basralılarda bir özgüven oluşturdu. Hatta Basralıların gücüne bağlı yeni bir siyasi yapılanmanın oluşabileceğini özellikle belirtiyordu. Ubeydullah'ın bu konuşmasından etkilenen ve cesaretlenen Basralılar Ubeydullah b. Ziyâd'a biat etmek istediler.²⁰ Rivayetlere göre Ubeydullah, Basralıların kendi-

¹⁷ Taberî, *Târih*, 1032; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 6/24-25; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 8/245; Salâh Tayyub, *Mevsûâtu't-Târihi'l-İslâmiyyi (el-Asru'l-Emevîyyi)* (Umman: Dâru Üsâme, 2009), 40; A'zamî, *Muhtasarı Târihi'l-Basra*, 28.

¹⁸ Taberî, *Târih*, 1032; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534; Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 3/546; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/24-25; Salâh Tayyub, *Mevsûât*, 40; A'zamî, *Muhtasarı Târihi'l-Basra*, 28-29.

¹⁹ Taberî, *Târih*, 1032; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/24-25; Salâh Tayyub, *Mevsûât*, 40; A'zamî, *Muhtasarı Târihi'l-Basra*, 29.

²⁰ Taberî, *Târih*, 1032; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534; Halîfe b. Hayyât'ın rivayetine göre bu kişi Ahnef b. Kays'tır. Bk. Taberî, *Târih*, 221.

sine biat etmek istediklerini ancak kendisinin buna ihtiyacı olmadığını ifade etmiş, ancak Basralıların bu konuda ısrarcı olmaları üzerine elini vererek onların h. 64. senesinde biatlerini kabul etmişti.²¹ Biz bu rivayetin doğruluğu üzerinde bazı tereddütlerimizi ortaya koyarak olaya açıklık getirmek istiyoruz.

Öncelikli olarak Ubeydullah b. Ziyâd bu konuşmasında bağlı bulunduğu önceki yönetimi eleştirerek kendisini sanki o dönemin valisi değilmiş gibi aklamaya çalışmıştır. Sonrasında Basralı bir vali olarak Basra'da yaptığı çalışmaları ve Hâricîleri Basra'dan nasıl uzaklaştırdığını anlatarak iktidara talip olduğunun izlenimini vermiştir. Bir nevi seçim propagandası yaparak Basralıların gözünde olumlu bir tablo çizmiş, onların aklına kendisinin bu işe uygun biri olduğunu getirtmiştir. Etkili hitabeti şehir halkı üzerinde olumlu bir tesir yaratmış olmalı ki Basralılar Ubeydullah b. Ziyâd'a biat etmişlerdir. Hatta Ubeydullah, Basralılardan aldığı biat üzerine onlara bol bol atıyyeler dağıtmıştır.²² Halkın desteğini karşılıksız bırakmayan ve bu desteği sağlamlaştırmak için böyle bir yola başvuran Ubeydullah'ın bu atıyyeleri dağıtmak için kâtip görevlendirdiği ve bu paraların dağıtılması için acele edilmesini istediği, bunun üzerine görevli kâtabin geceleyin mum ışığında bile atıyye tespiti yaptığı rivayet edilmektedir.²³ Dağıtılan atıyye miktarının sekiz milyon²⁴ veya dokuz milyon dirhem²⁵ kadar olduğu da rivayetler arasındadır.

1.2. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kûfe'den Biat Alması ve Taşlanarak Kovulması

Ubeydullah b. Ziyâd, Basralılardan biat aldıktan sonra, biat sınırlarını genişletmek için Kûfelilerden de biat almak istemiştir. Ubeydullah, Basralıların ısrarı üzerine biat aldığını ve kendisinin valilik gibi bir şeye ihtiyacı olmadığını iddia ediyordu. Basralıların biatını aldıktan sonra Kûfelilerden de biat almaya kalkışması onun bu iddiasının boşa çıktığının göstergesidir. Taberî kaynaklı rivayete göre Ubeydullah, Kûfelilere Amr b. Mis'ma ile Temîmli Sa'd b. Karhâ'yı Basralıların yaptıkları biatten haber vermek ve onları da kendisine biat etmeye çağırmak üzere görevlendirdi.²⁶ Ubeydullah, Basra'da olduğu gibi Kûfe mescidinde toplanan insanlara Yezîd b. Muâviye'nin öldüğünü, insanların durumunun değiştiğini, Emevî yönetiminin gücünün kırıldığını, insanlar bir halife üzerinde karar kılınca kadar kendisini emir yapmaları durumunda düşmanlarına karşı

²¹ Taberî, *Târih*, 1032; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/24-25; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/193; A'zamî, *Muhtasarı Târihi'l-Basra*, 29.

²² Halîfe b. Hayyât, *Târih*, 221; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/546.

²³ Taberî, *Târih*, 1033; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247.

²⁴ Taberî, *Târih*, 1033; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247.

²⁵ Taberî, *Târih*, 1033; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/25; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247.

²⁶ Taberî, *Târih*, 1039; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/245.

savaşıacağını, aralarında adaletle hükmedeceğini, mazlumun hakkını koruyacağını ve zalimin zulmüne engel olacağını söylemiştir.²⁷

Ubeydullah b. Ziyâd'ı dinleyen Kûfeliler'den Yezîd b. Hâris b. Yezîd eş-Şeybânî (İbn Ruveyym) adlı kişi Ubeydullah'a tepki göstererek, Benî Ümeyyeden ve Ubeydullah'tan kurtuldukları için hamd ettiklerini, bu işte hatır gönül olmayacağını, üstünlüklerini korumak için ona asla biat etmeyeceklerini söyledi.²⁸ Ubeydullah kendisine karşı yapılan bu hareketten hoşlanmadı ve Yezîd b. Hârise'nin yakalanıp hapse atılmasını emretti. Yapılanlara kayıtsız kalmayan Bekir b. Vâil aşireti olaylara müdahale ederek bunu engellediler. Ubeydullah b. Ziyâd minbere çıkıp tekrar insanlara hitap etmek isteyince onu taşladılar ve ona küftettiler.²⁹ Ubeydullah'ın Kûfe mescidinde yaptığı bu konuşmadan sonra neden bu kadar tepki aldığı ve onun böyle bir şeyi bekleyip beklemediği sorusu aklımıza gelmektedir.

Birinci sorumuzun cevabını Ubeydullah'ın, Kûfe mescidinde verdiği hutbede açıkça görmekteyiz. Uğrunda ölmek ve öldürmek konusunda aşırı bağlılık gösterdiği Emevî Devleti'nin fedakâr ve vefâkar bir yöneticisi olan Ubeydullah b. Ziyâd'ın Emevî Devleti için yaptıkları onun ileride yapacaklarının da teminatı olacaktı. Yezîd b. Muâviye'nin ölümü ile ortaya çıkan siyasi boşluğu kendi lehine doldurmaya çalışan Ubeydullah, Emevî Devleti'nin idareciliğini yaparken kişiliğini ve karakterini ortaya koymuştu. Hutbesinde ilk önce "İnsanlar bir halife üzerinde birleşinceye kadar" ifadesini koyarak sınırlı bir süre için yöneticiliğin kendine verilmesini isterken, bu cümleyi bilinçli olarak sarf ediyordu. Onun asıl amacı önce iktidarı ele geçirmek sonra iktidarını yerleştirmek idi. Ancak Kûfeliler, onun Hz. Hüseyin'i öldürme konusunda ne kadar hırslı ve bağlı bulunduğu yönetime karşı nasıl itaatkâr olduğunu tecrübe edinmişlerdi. Hutbesinde "Aranızda adaletli olacağım. Mazlumun hakkını koruyacağım, zalimin zulmüne engel olacağım." derken Kûfeliler onun ne kadar zalim ne kadar adaltsiz olduğunu biliyorlardı. Zaten Emevîlerden ve Emevî idarecilerden bıkmış olan Kûfeliler, yeniden aynı şeyleri yaşamak istemiyorlardı.

Şimdi burada "Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfeliler'den böyle bir tepki alacağını tahmin edemiyor muydu? şeklindeki ikinci sorumuzun cevabını ortaya koymaya çalışacağız. Ubeydullah, Irak bölgesinin adamı ve bu bölgede uzun yıllar valilik yapmış biri olarak kendisini biat konusunda şanslı görüyordu. Ancak şu ayrıntının farkına varamamıştı. Iraklılar ve özellikle Kûfeliler, sık sık vali değiş-

²⁷ Taberî, *Târih*, 1039; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 170-171.

²⁸ Taberî, *Târih*, 1039; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 170.

²⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171; Salâh Tayyub, *Mevsûât*, 40.

tiren ve valilerini sık sık şikâyet eden bir topluluktuktu. Muâviye b. Ebi Süfyân bunun bilincine dehası ile ulaşmış ve halk ile karşı karşıya gelmemiş, istedikleri zaman vali değiştirmiştir.³⁰

Kûfeliler, hiçbir zaman Emevî yönetimine razı olamamışlardı. Ancak gücün sahibi olmalarından dolayı onlara boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Emevî Devleti Kûfe'de Hz. Ali taraftarlarına karşı köklü bir düşmanlık yaparak onları pasivize etme, kötöleme, aşağılama politikasından beslenerek devletin devamını bu şekilde sağlıyordu.³¹ Şimdi Ubeydullah b. Ziyâd çıkmış bana biat edin size adalet getireceğim diyordu. Kûfeliler'in buna inanmaları mümkün değildi. Ellere bir fırsat geçmişti ve Emevîler'den ve Emevî yöneticilerden kurtulmak istiyorlardı.

1.3. Basralıların Ubeydullah b. Ziyâd'a Olan Biatlerini Bozmaları

Kûfe ve Basra birbirlerine yakın şehirler ve Irak bölge yönetiminin içinde oldukları için birbirlerinden de etkileniyorlardı. Kûfeliler'in Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı yaptıkları Basralılar'a intikal edince Basralılar Kûfe halkının görevden aldığı o fasık kişiyi bizim göreve getirmemiz mümkün değil dediler.³² Basralıların biati çok uzun sürmedi. Kûfeliler'in biati reddetmesi üzerine bir anda değişkenlik arz eden Basralılar bu biatin ardından onun aleyhine harekete geçerek biatlerinden vazgeçtiler.³³

Basralı liderlerden İbn Ebî Züeyb, Ubeydullah b. Ziyad için yapılan bu biatten sakınılması gerektiğini ve bu işe Abdullah b. Zübeyr'den daha layık ve daha hayırlı bir kimse olmadığını, ona biat edilmesi gerektiğini söyledi. Bu konuşma insanlar üzerinde etki yaratmış ve bunu fırsata çeviren Hâricîler Ubeydullah'ın hâpishanelerinden kaçarak kendi aralarında toplandıkları gibi kabilelerde kendi aralarında toplandılar.³⁴

Burada Basralıların sadece Kûfeliler biat etmedi diye kendi biatlerinden vazgeçtiklerini düşünmek mümkün değildir. Basralılar Emevî yöneticilere yönetim tarzları ile alakalı konulardan dolayı buğz ediyorlardı ve onların halifelğine razı değillerdi. Ancak Muâviye'nin valileri olan Ziyâd ve Ubeydullah'ın susturma gücüne karşı çaresizlikten boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Ubeydullah b.

³⁰ Sallâbî, *Avâmiu'l-izdihâr*, 1/438-439.

³¹ Şâril Billât, *Câhiz Fi'l-Basra ve'l-Bağdat ve Sâmirâ*, trc. İbrâhim Kîlânî, (Dımaşk: Dâru'l-Yekaza, 1961), 85.

³² Taberî, *Târih*, 1039; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 170-171; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/246.

³³ Taberî, *Târih*, 1032; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/24-25; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/193; Salâh Tayyûb, *Mevsûât*, 40.

³⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/546.

Ziyâd, sevilen biri değildi. Basralılar onu istemiyordu.³⁵ Araplara karşı kaba davranmakta ilk sırada gelen bir idareciydi.³⁶ Basralılar hazır ellerine fırsat geçmişken bunu değerlendirmek istediler. Tüm bunlar yaşanırken Basra'da kaos ortamının etkileri ortaya çıkmış ve muhalif sesler yükselmeye başlamış, karşı bir muhalefet oluşmuştu.³⁷ Hatta Basralılar, Ubeydullah'ın kötü icraatlarına karşı tahammül edemedikleri için onun öldürülmesini dahi istiyorlardı.³⁸ Her kabilenin kendi adamlarının yönetime gelmesini istemesiyle yönetim krizi fitne ve kargaşa krizine dönüşünce bu atmosfer Abdullah b. Zübeyr'in işine yaradı. İbn Zübeyr'in adamlarından olan Temimli Seleme b. Züeyb b. Abdullah b. el-Yerbûi el-Hanzalî Basra'da Abdullah b. Zübeyr için biat almaya davet etti.³⁹

Yapılan davetler olumlu sonuç verince Basra halkı Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye başladı. Bu durumdan Abdurrahman b. Bekr aracılığı ile haberdar olan Ubeydullah b. Ziyâd,⁴⁰ Basra halkını toplayıp onlara tekrar bir konuşma yaptı. Kendisinin onlara karşı takındığı tavrı anlattı ve kendilerini razı olacakları kimseye davet ettiğini hatırlattı. Basra halkından birtakım kimselerin Abdullah b. Zübeyr'e biat etmekle birlikte, diğerlerinin de başkasını kabul etmediklerini söyleyerek biatlarından vazgeçtiklerini, arkasından birtakım şeyler söylendiğini, verdiği emirlerin yerine getirilmediğini, görüşlerinin kabul edilmediğini, Seleme b. Züeyb'in bölücülüğe çağırdığını, onların gayelerinin toplumu dağıtmak, birbirinize düşürmek ve birbirinizi öldürtmek olduğunu söyledi.⁴¹ Ubeydullah'ın bu konuşmasından sonra tekrar galeyana gelen Basra'nın önde gelenleri Seleme'yi yakalayıp getireceklerine dair söz verdiler. Ancak Seleme'nin can güvenliğinden endişe ettikleri için bundan çekindiler ve Seleme'yi Ubeydullah'a teslim etmekten vazgeçtiler.⁴² Başka bir rivayette ise Ubeydullah'ın Basralılar'a "Vallahi bir eşeğin kuyruğunu kesmek için bir araya toplansanız onu kesemezsiniz. Sizden hiçbir şey olmaz," şeklinde onları aşağılayıcı bir konuşma yapması,⁴³ Basralılar'ın ona karşı olumsuz davranışlarda bulunmalarında ve Abdullah b. Zübeyr'e meyiletmelerinde etkili olmuştur.

³⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171.

³⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171.

³⁷ Taberî, *Târih*, 1033.

³⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/ 546.

³⁹ Taberî, *Târih*, 1033; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535; Belâzürî, *Ensâb*, 5/374, 6/342; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/546; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/246; Ebûl-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/25.

⁴⁰ Taberî, *Târih*, 1033; Belâzürî, *Ensâb*, 6/131.

⁴¹ Taberî, *Târih*, 1033; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/246-247.

⁴² Taberî, *Târih*, 1033; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535.

⁴³ Taberî, *Târih*, 1032.

Seleme'nin yaptığı muhalif çalışmalar sonunda başarılı olmuş ve etrafında birçok kimseyi toplamıştı. Bu durum karşısında Ubeydullah, ilk mücadelesini muhalif seslerden Abdullah b. Zübeyr'in adamlarıyla yaptı. Buhara'dan getirdiği askerlerin ileri gelen komutanlarını çağırarak onlarla çarpışmalarını istedi.⁴⁴ Ancak başta Ubeydullah'ın ana-baba bir kardeşi Abdullah b. Ziyâd ve Basralılar, Ubeydullah'ın konumu itibari ile zayıf durumda olduğunun farkında olarak ve savaşın onun aleyhine sonuçlanacağını tahmin ederek bu teklifi kabul etmediler.⁴⁵ Hatta Ubeydullah'ın kardeşi Abdullah, "Eğer Basralılar ile savaşırsan kendimi kılıcım ile öldürürüm."⁴⁶ diyerek bu konuda net bir tavır ortaya koydu. Ubeydullah ilk denemesinde başarısız olmuş, Basralılardan umduğunu bulamayınca umudunu kesmiş, kardeşi Abdullah ve askerlerinin kendisini uyarması neticesinde onların görüşlerinin doğru olduğuna kanaat ederek çareyi şehri terk etmekte ve Ezd kabilesinin lideri Mes'ûd b. Amr'a iltica etmekte bulmuştur.⁴⁷

1.4. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra'dan Kaçışı ve Mes'ûd b. Amr'a İltica Etmesi

İstenmeyen bir vali konumuna düşen ve çok zor durumda kalan Ubeydullah için Basra'yı terk etmekten başka çare kalmadı. Basralılar için bu bir fırsat idi. Yaşanan sıkıntıların ve acıların intikamı alınıyordu. Ama Basralılar Ubeydullah kadar zalim değildi. Onu öldürmeyi düşünmelerine rağmen öldürmemişlerdi. Ubeydullah b. Ziyâd sarayında iken daha önceden kendisi için oluşturduğu on iki bin kişilik muharip askerî gücü onun için zillet vesilesi olmuş, karşısında muhalefet gücü olarak bulunmuş ve ondan yüz çevirmişti.⁴⁸

Çok paralar harcadığı Beydâ sarayında Basralılar tarafından abluka altına alınan Ubeydullah b. Ziyâd bu durumdan kurtulmak için çareyi güçlü kabilelere sığınmakta buldu. İlk önce Temim ve Bekir kabilelerine sığınmayı düşündü, ancak onların ihanetinden emin olamadı.⁴⁹ Bunun üzerine Ubeydullah, babasının "Bir gün kaçma gereği duyacak olursan Hâris b. Kays el-Cehmi'den sığınma talebinde bulun." demesi üzerine Hâris'den sığınma talebinde bulundu. Hâris, ona insanların kendisi için iyi düşünmediklerini ayrıca Ezdliler'e karşı da icraatının kötü olduğunu söyledi.⁵⁰ Hâris, Ubeydullah b. Ziyâd'a sitem ederek vaziyetten memnun olmamış, kavminin babası Ziyâd'a ve kendisine iyilik yaptığını ancak bu iyiliklerin bir karşılığını bulamadıklarını, yanlarında bir değer ve yer

⁴⁴ Taberî, *Târih*, 1034; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247.

⁴⁵ Taberî, *Târih*, 1033; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247.

⁴⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247.

⁴⁷ Taberî, *Târih*, 1032; Halîfe b. Hayyât, *Târih*, 221.

⁴⁸ Taberî, *Târih*, 1034; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171.

⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171.

edinemediklerini ifade etmiştir. ⁵¹ Ubeydullah ne halk tarafından isteniyordu ne de Ezd kabilesine karşı memnun edici bir muamelesi vardı. Geçmişte yaptıklarının hepsi önüne çıkıyordu. ⁵² Yine Hâris, Arap geleneklerine bağlı biri olarak sığınma talebinde bulunan Ubeydullah'a yardımcı olmak istedi ve onun için bazı riskleri göze aldı.

Ubeydullah, yola çıkmadan evvel de Beytülmâlde bulunan ve tarih kitaplarında farklı miktarlarda rivayet edilen on dokuz milyon veya on altı milyon dirhemi yanına almış bunun bir kısmını kendisine bağlı olan Ümeyye oğullarına dağıtıp ⁵³ geri kalanını da saklamıştı. ⁵⁴ Bu paralarla birlikte kaçan Ubeydullah, Hâris'ten kendisini Ezd kabilesinden Mes'ûd b. Amr'ın evine götürmesini istemişti. ⁵⁵ Ubeydullah'ın Mes'ûd b. Amr'a iltica etmek istemesinin başka bir sebebi de Mes'ûd'un eşi Ümmü Bistân'ın Ubeydullah b. Ziyâd'ın amcasının kızı olması idi. ⁵⁶

Hâris, Ubeydullah'ı kadın kılığında kamufle ederek Basra'dan çıkarıp Ezd lideri Mes'ûd b. Amr b. Muharib'e götürdü. ⁵⁷ Gece yolculuğu yapan ve gizlenerek kaçmaya çalışan Ubeydullah b. Ziyâd yolculuk esnasında hayati tehlikeler atlattı. ⁵⁸ Mes'ûd b. Amr onun gelmesiyle tehlikeli bir duruma düşeceğini hissettiği için hoşlanmamasına rağmen öncesinde kabilesi ile olan biatinden dolayı onu kabul etti. ⁵⁹

⁵¹ Taberî, *Târih*, 1033; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/248; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/25; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-tvâil*, thk. Abdü'l-Müt'im Âmir, Abdü'l-Müt'im Âmir, (Mısır: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts), 281: Ezd kabilesinin Ziyâd'a eman vermesinin sebebi Hz. Ali'nin halifelîği döneminde Sıffin'a giderken Ziyâd'ı Basra'da Abdullah b. Abbas'ın yerine vali olarak bırakmasıydı. Muâviye, Amr b. el-Hadramî'yi kalabalık bir grupla Basra'ya gönderdi. İlk başta Âmir, Basra'ya galip gelince Ziyâd, Âmir'den kaçıp Ezd kabilesine sığındı. Ezdliler ona eman vererek onu düşmanlarından kordular. Bu durum Ziyâd'ın, Basra'dan Âmir b. Hadramî'yi çıkarmasına kadar devam etti.

⁵² İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171.

⁵³ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/25; A'zamî, *Muhtasarü Târihi'l-Basra*, 36.

⁵⁴ Taberî, *Târih*, 1034; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 172; A'zamî, *Muhtasarü Târihi'l-Basra*, 36.

⁵⁵ Taberî, *Târih*, 1034; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 172; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/547.

⁵⁶ Taberî, *Târih*, 1035; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/249.

⁵⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171.

⁵⁸ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/25; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247.

⁵⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/247.

Basralıların istemediği Ubeydullah b. Ziyâd'dan Hâricîler de kurtulmak istiyordu. Hâricîler'e karşı yaptığı amansız ve acımasız uygulamaları onları çileden çıkarmıştı. İşte bu yüzden Ubeydullah b. Ziyâd, Hâricîler tarafından da takibe alınmıştı. Hâricîler ve Ubeydullah'a karşı olan Basralı kabileler, Ubeydullah ve kardeşi Abdullah'ı sığındıkları Mes'ûd b. Amr'ın evinden çıkarmak istediler. Ancak Ubeydullah'ın kardeşi Abdullah, "Biz iltica ettiğimiz, sığındığımız yerden çıkmayız." diyerek direndiler.⁶⁰ Onların Mes'ûd b. Amr'ın evinden çıkmamaları yüzünden bazı kabileler ve Hâricîler, Mes'ûd b. Amr'ı Ubeydullah b. Ziyâd zannederek öldürdüler.⁶¹ Mes'ûd b. Amr'ın öldürülmesi ile ilgili farklı rivayetleri ortaya koymak muğlak kalan kısımları ortaya çıkarabilmek adına önem arz etmektedir.

Ubeydullah b. Ziyâd, Şâm'a kaçmadan önce Ezd kabilesinin liderlerinden Mes'ûd b. Amr'a (ö. 64/683) sığınmıştı.⁶² İbn Ziyâd Basra'dan ayrıldığı zaman oraya Mes'ûd'u vekil bırakmıştı.⁶³ Bunun üzerine Temîm ve Kaysoğulları bu duruma kendi kabilelerinin de razı olacağı birisi tayin edilmedikçe kabul etmeyeceklerini söyleyerek karşı çıktılar. Buna karşılık Ezd kabilesinin lideri Mes'ûd b. Amr da "Beni buraya İbn Ziyâd vekil olarak tayin etti.⁶⁴ Ben bu görevi ebediyen bırakacak değilim." diyerek makamına geçti ve biat almaya devam etti.⁶⁵ Diğer taraftan Ubeydullah'ın vekil olarak bıraktığı valiyi kabul etmeyen Basralılar kendi aralarından bir vali seçmek istediler. Nu'mân b. Suhbân er-Râsibî ve Kays b. el-Heysen'i kendilerine emir seçmesi için vekil olarak tayin ettiler. Kays Abdullah b. el-Esved ez-Zühri'yi, Nu'mân b. Suhbân ise "Bebbe" olarak bilinen Abdullah b. Hâris b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdülmuttalib b. Hâşim'i seçmek istiyordu. Ancak bir uzlaşmaya varamadılar. Şii olduğu belirtilen Nu'mân, Abdullah b. Hâris'in seçilmesi için onun Hâşimî ve Emevîlerle akrabalık bağının olmasını ortaya koyarak bir oldu bitti ile aldatarak (64/684) Cemâziyelâhir ayında Bebbe'yi imaret sarayına yerleştirdi. Oldu bitti ile yapılan bu görevlendirme Basra'nın ileri gelenleri tarafından kabul edilmeyince Basra'da bir kaos ortamı daha çıktı.⁶⁶

⁶⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/249.

⁶¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/249; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/26.

⁶² Taberî, *Târih*, 1032; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/249.

⁶³ Taberî, *Târih*, 1036; Belâzürî, *Ensâb*, 5/397; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537; Halîfe b. Hayyât, *Târih*, 221.

⁶⁴ Taberî, *Târih*, 1039.

⁶⁵ Taberî, *Târih*, 1039; Belâzürî, *Ensâb*, 5/397; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537.

⁶⁶ Taberî, *Târih*, 1034; Belâzürî, *Ensâb*, 6/8; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 536.

Mes'ûd b. Amr'ın öldürülmesi sonucunda Basra'da, bu kez onun kim veya kimler tarafından öldürüldüğü hakkında kabileler arasında çeşitli ihtilaflar ortaya çıktı.

Rivayetlere göre idareden uzaklaştırılmak istenen Mes'ûd b. Amr için Temîm kabilesi, Basralıların kendi aralarından seçtikleri vali Abdullah b. Hâris'ten olaya müdahale etmesini istediler.⁶⁷ Validen olumsuz cevap alan Temîm kabilesi liderleri bu sefer de Ahnef b. Kays'tan bu durumu çözmesini istediler.⁶⁸ Kabile lideri Ahnef'in emri ile Temîm kabilesi, duruma müdahale ettiler.⁶⁹ Kabileden bir kişi Şevval ayının başında (64/684) Mes'ûd b. Amr'ı öldürdü.⁷⁰ Rivayetlere göre Mes'ûd b. Amr'ı Temîmliler'in öldürmelerinin nedeni yıllar öncesinde Ezdliler ile Temîmliler arasında yaşanan ve binlerce kişinin öldürüldüğü kabile savaşı idi.⁷¹ Bu rivayet bize Mes'ûd b. Amr'ın Temîm kabilesinden bir kişi tarafından öldürüldüğünü gösteriyor. Mes'ûd b. Amr'ın kimler tarafından öldürüldüğü ile alakalı olarak başka bir rivayete göre bazı Hâricîler ortamdaki faydalanarak gizlendikleri yerlerinden çıkmış, yeniden hareketlenmişlerdi. Rivayetlere göre Ahnef, bu Hâricîlere "Şu saraya girmiş bulunan adam hem bizim düşmanımızdır hem de sizin. Onu size zarar vermektan hiçbir şey alıyamaz." diyerek Mes'ûd b. Amr'ı hedef haline getirmişti. Bunun üzerine Hâricîler'den bir grup geldi ve mescitte biat almakta olan Mes'ûd'a bir ok atarak onu öldürdü.⁷² Durumdan haberdar olan Ezdliler, buna sebebiyet veren Hâricîler'in bir kısmını öldürüp bir kısmını yaraladılar. Diğer kalanları ise Basra'dan sürgün ettiler.⁷³ Bu olay daha sonra Ezdlilere, Mes'ûd'u Temîmliler'in öldürdüğü şeklinde ulaştıkça Ezdliler başlarında Mes'ûd b. Amr'ın kardeşi olan Ziyâd b. Amr ve başlarında Mâlik b. Mîsma'nın bulunduğu Rebîalılar'dan oluşan ittifakları ile Temîmlilerle savaşmak üzere yola koyuldular.⁷⁴ Ezd ve Rebîa'nın ittifakından korkan Temîmliler, Basra'nın akıl kişilerinden olan Ahnef b. Kays'ın yanına giderek ondan tekrar bir yardım istediler. Ahnef, Temîmoğulları ve sonradan kendisine katılan Basra'da bulunan Kayslılarla birlikte yola çıktı. Büyük bir kabile savaşına dönen bu olayda birçok kimse öldürüldü.⁷⁵ Bunun üzerine Temîm oğulları,

⁶⁷ Taberî, *Târih*, 1040; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 536.

⁶⁸ Taberî, *Târih*, 1036; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 536.

⁶⁹ Taberî, *Târih*, 1036; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 536; Halîfe b. Hayyât, *Târih*, 221.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 536; Halife Hayyât, *Târih*, 221; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/547.

⁷¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/250.

⁷² Taberî, *Târih*, 1037-1039; Belâzürî, *Ensâb*, 5/397; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 172. Bu olay 64. yılın Şevval ayının başında (Mayıs 684) oldu.

⁷³ Taberî, *Târih*, 1039; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 538; Belâzürî, *Ensâb*, 5/398; Dîneverî, *el-Ahbâr*, 284; İbnü'l-Esîr, *el-*

Mes'ûd b. Amr'ın öldürülmesinde bir etkileri olmadıklarını ifade ederek Ezdliler'e diyet teklif ettiler.⁷⁶ Ayrıca Ahnef, Ezdliler'den özür dileyerek olayın kapanmasını istemiştir.⁷⁷ Ezdliler'in on kişi için diyet istemesi üzerine Temîmlilerle barış anlaşması imzalanmıştır.⁷⁸ Rivayeti incelediğimiz zaman şöyle bir sonuca ulaşacağız ki Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra'dan kaçıp Mes'ûd b. Amr'a sığınması ve onu Basra'ya vali olarak tayin etmesi neticesinde ortaya çıkan kabileler arasında yaşanan savaşta Mes'ûd b. Amr, Temîmliler tarafından öldürülmüştü. Çünkü rivayette Ezdlilerin Temîmliler'den diyet istemesi ve onların da bunu kabul etmesi Mes'ûd b. Amr'ın Temîmliler tarafından öldürüldüğünün en büyük kanıtıdır. Ezdliler'in kabul ettiği bu anlaşma onlar için bir acizlik göstergesi olmuştur. Onların bu davranışı daha sonra kabileler içerisinde olumsuz olarak anılmalarına neden olmuştur.⁷⁹ Vekilinin öldürüldüğünü öğrenen Ubeydullah b. Ziyâd Şam'a kaçınca⁸⁰ Basralılar onun peşine düştüler, ancak onu yakalayamadılar. Sadece ona ait olan şeyleri yağmaladılar.⁸¹

Mes'ûd b. Amr, Ubeydullah'ı evinde misafir etmişti. Ancak bu misafir etme kendisinin canına mal olmuştu. Ubeydullah, Mes'ûd b. Amr öldürülünceye ve Şam'a gidinceye kadar onun evinde kalmıştı.⁸² Ubeydullah Basra'da biat aldıktan sonra ve Şam'a kaçana kadar üç ay valilik yapmıştı.⁸³ Basra ehli bu üç aylık süre içerisinde ondan memnun kalmadı. Çünkü Ubeydullah, Basralılar'ın tabiri ile verilen işi yapmıyor ve isabetli görüşte bulunamıyordu.⁸⁴ Bunun sebebi sadece Ubeydullah değildi. Ubeydullah'ın etrafında bulunan görevliler de onun dediklerini yapmıyordu. Yönetimde çözülme olduğu için artık çalışanlarına söz dinletemiyordu. Çünkü, Basra'da Abdullah b. Zübeyr için Seleme b. Züeyb'in aldığı biat sonucunda Ubeydullah'a kendi oluşturduğu askerleri sahip çıkmamış ve onun etki gücünün olmadığı ortaya çıkmıştı. Ubeydullah b. Ziyâd, Abdullah b. Zübeyr'e biat eden Basralılar'a yaptığı konuşmada bundan duyduğu rahatsızlığı ortaya koyan ifadelerinde emirlerinin uygulanmadığını, görüşleri-

---

Kâmil, 538.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537.

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 538; Belâzürî, *Ensâb*, 5/398; Dîneverî, *el-Ahbâr*, 284.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 538; Taberî, *Târih*, 1039; Billât, *fi'l-Basra ve'l-Bağdâd*, 83.

⁷⁹ Taberî, *Târih*, 1039.

⁸⁰ Taberî, *Târih*, 1031-1037; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 536; Belâzürî, *Ensâb*, 5/401; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/547; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/193; Salâh Tayyûb, *Mevsûât*, 40.

⁸¹ Taberî, *Târih*, 1037.

⁸² Taberî, *Târih*, 1035; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 535-536; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171. Ubeydullah, Mes'ûd b. Amr'ın yanında 40 gün kaldı.

⁸³ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/25.

⁸⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/25.

nin kabul edilmediğini, istediği şeylerin yapılmadığını, yardımcıları ile kendisinin arasına başkalarının girdiğini, suçluların hapsedilmesini istediğini ancak araya kabile liderlerinin girmelerinden dolayı bir sonuç elde edemediğini söylüyordu.⁸⁵ Ubeydullah otoritesinin sarsıldığını kabul ediyordu. Aslında onun otoritesi Süfyanîlerin gücüne dayalı bir otorite idi. Güç ortadan kalkınca otorite de ortadan kaybolmuştu. Basralılar, Ubeydullah'ın zayıf ve aciz kaldığını bildikleri için artık onu yönetici yerine koymuyorlardı. Sonuçta Basralılar daha önce kendisine halife olarak biat ettikleri Ubeydullah b. Ziyâd'ı Basra'dan çıkarmaya muvaffak oldular.⁸⁶

Basra'dan çıkarılan Ubeydullah'ı, himayesi altına alan Ezd kabilesinden Mes'ûd b. Amr, Benî Yeşkur kabilesinden güvenilir, yolu iyi bilen Yeşkurî Müsâfir b. Şareyh adlı bir rehber ve yüz kişi ile birlikte Şam'a ulaşıncaya kadar yanında göndermişti. Bu yolculuk esnasında Yeşkurî ile Ubeydullah b. Ziyâd arasında geçen diyalog Ubeydullah'ın Emevîler döneminde yaptığı Basra valiliği süresince yaşadığı olaylara bakış açısını anlatması açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Yeşkur yolculuk esnasında dalgın ve kendi kendine konuştuğunu gördüğü Ubeydullah'a düşündüğünü tahmin ettiği ve bunlardan pişmanlık duyduğu şeyleri söyledi. Bunlardan birincisinin Hz. Hüseyin'i öldürmek istemediği, ikincisi öldürmek istemediği kimseleri öldürdüğünü, üçüncüsü Beydâ sarayını yaptırmak istemediği, dördüncüsü ise dihanları haraç ve zekât toplamak için görevlendirmek istemediği, beşincisi muharip edinmesini, altıncısı ise daha fazla cömert olmak istediği şeklinde idi.⁸⁷

Ubeydullah, Yeşkurî'nin düşündüğü şeyleri tek tek açıkladı ve önce Hüseyin'den başladı. Hüseyin'i kendi iradesi ile öldürmediğini, onu öldürmeyi Yezîd'in emrettiğini, öldürmeseydi Yezîd'in onu öldüreceğini, o bakımdan Hüseyin'i öldürmeyi tercih ettiğini söyledi.⁸⁸ Beydâ sarayını yaptırmak konusunda onu Sakîfli Abdullah b. Osman'dan satın aldığını, Yezîd b. Muâviye'nin kendisine gönderdiği bir milyon lirayı da oraya harcadığını,⁸⁹ hayatta kaldığı süre boyunca kendisine ve ailesine ait olacağını, ölürse de hiç üzülmeceğini ifade etti.⁹⁰ Acemlerden olan dihanlıları (tüccarları) zekât ve haraç toplamak için görevlendirme konusunda şunları söyledi: "Ebû Bekre'nin oğlu Abdurrahman ile Zâzân Ferrûh Muâviye'nin yanında aleyhinde konuşmaları ve Irak'ın haracını

⁸⁵ Taberî, *Târih*, 1032-1033; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 534-535.

⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/664-665.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 173.

⁸⁸ Taberî, *Târih*, 1038; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537; Dîneverî, *el-Ahbâr*, 284-285.

⁸⁹ Taberî, *Târih*, 1038; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537; Dîneverî, *el-Ahbâr*, 284-285.

⁹⁰ Taberî, *Târih*, 1038; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537.

yüz milyon olarak göstermeleri neticesinde Muâviye beni azletmek veya tazminat ödemek konusunda muhayyer bırakınca azledilmekten hoşlanmadım. Araplardan birisini haraç toplamak için görevlendirdiğim zaman haraç gelirini düşürüyorlardı. Düşen gelirden dolayı onun aşiretini tazminat ödemekle karşı karşıya bıraksam ya da kendisinden tazminat isteyecek olsaydım bu sefer kalpleri bana karşı kinle dolacaktı. Diğer taraftan tazminat istemekten vazgeçmiş olsaydım Allah'ın malını bırakmış olacaktım. Bende bu malın değerini ve önemini çok iyi bildiğim için bunu yapamazdım. Araplara göre Acem dihkânların haraç toplama konusunda daha basiretli ve daha sağlıklı bir şekilde görevlerini yerine getirdiklerini, üstelik Araplara göre onlardan daha kolaylıkla hesap sorulabildiğini gördüm. Bununla birlikte ben dihkânların hiçbir kimseye haksızlık etmemeleri için onları başıboş bırakmadım ve aranızdan onların başına eminler görevlendirdim.⁹¹ Ayrıca benden önce babam ve başkaları da onları istihdam etmişlerdi. Ben de bunları istihdam etmekte bir sakınca görmedim.⁹² Muhariplere gelince ben onları ancak korunmak için edindim. Onlar suç işleyenleri öldürüyordu. Eğer ben suçluları öldürme işini muhariplere değil aşiretlere bıraksaydım, onları öldüremezler ve bu iş onlara zor gelirdi. İşte bu yüzden edindiğim bu muharip güçle akrabalık bağı olmayan insanlara bu işi tevdi ettim.⁹³ Cömertliğimle ilgili söylediklerine gelince; benim şahsi malım yoktu ki onu sizlere cömertçe dağıtabileydim. Ben isteseydim kiminizin malını alır kimine verir, kiminize de vermezdim.⁹⁴ Kûfe ve Basra'daki beytûmalleri Halifenin vefat emri geldiğinde niçin halka dağıtmadığıma pişmanlık duyuyorum. Böyle yapsaydım insanların arasında övgü ve nam kazanırdım, dedi.⁹⁵ Keşke öldürdüğüm kimseleri öldürmemiş olsaydım, şeklinde söylediklerine gelince, benim en büyük pişmanlığımdan biri bu idi. Hapiste bulunan dört bin Hâricîyi ve kaldıkları yeri ateşe verip hepsini kökten yok etmek isterdim.⁹⁶ Ayrıca Hâricîler'i ilk öldüren ben olmayacaktım. Benden önce benden daha hayırlı olan Hz. Ali de onları katletmişti.⁹⁷ Eğer bunu yapsaydım, ihlaslı sözden ya da Tevhîd kelimesinden sonra Hâricîler'den öldürdüğüm kimseler kadar beni Allah'a yaklaştıracak hiçbir iş olmazdı.⁹⁸ Ubeydullah, Yeşkurî'nin düşündüğü şeyleri cevapladıktan sonra kendi kendine neler düşündüğünü anlattı. Ubeydullah, Yeşkurî'ye Basralılar'a karşı savaşması gerektiğini, aile ve akrabaları ile kölelerini toplayarak şehir halkına karşı savaş ilan etmesi gerektiği halde bunu yapmadığını ve bundan dolayı

⁹¹ Taberî, *Târih*, 1038; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537.

⁹² İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 173.

⁹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 173.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 173.

⁹⁵ Dîneverî, *el-Ahbâr*, 284-285.

⁹⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 173.

⁹⁷ Dîneverî, *el-Ahbâr*, 285.

⁹⁸ Taberî, *Târih*, 1038; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537.

da çok pişman olduğunu söyledi.⁹⁹ Onların isteyerek biat ettiğini, ancak sonradan vazgeçtiklerini, bu yaptıklarının karşılıksız kalmaması gerektiğini, kardeşlerinin, Basralılar'ın galip gelmeleri neticesinde onları hayatta bırakmayacakları endişesinden dolayı şimdilik karşılıklarına almak istememeleri, güçlendikleri zaman onlarla mücadele edebileceği konusunda ikna etmeleri üzerine vazgeçtiğini belirterek pişmanlığını dile getirdi. Kardeşlerini ve kardeşlerinin çocuklarını düşündüğü için böyle davranmak zorunda kalan Ubeydullah, olaylar meydana gelmeden önce kardeşlerini Basra'dan çıkarması gerektiğini ancak işlerin farklı geliştiğini, bundan dolayı da vicdanen rahatsız olduğunu söyledi.¹⁰⁰

Hapistekilere gelince "Oradan çıkarmadığıma ve öldürmediğime çok pişmanım." diyen Ubeydullah'a¹⁰¹ "Şimdi bu iki fırsatı da kaçırmış olduğuna göre, ne yapacaksın?" diye soran Yeşkur'e, tek umudunun Şam'a varmadan önce Şam ehlinin hiçbir şeye karar vermemiş olmaları olduğunu söyledi.¹⁰² Taberî der ki: Ubeydullah, Şam'a vardığında gerçekten hiçbir şeye karar verememişlerdi. Başka bir rivayete göre ise karar vermişlerdi, ancak Ubeydullah'ın onların kararını bozduğu söylenmiştir.¹⁰³ Dîneverî, Ahbâr adlı eserinde yukarıdaki rivayetten biraz daha farklı olarak "Dîmaşk'a varırsam insanların bir halifenin etrafında toplandıklarını görürsem onların girdiği yola ben de girerim. Eğer herhangi bir kimsenin etrafında toplanmamış olduklarını bulursam demek ki koyun gibiler! O zaman onları dilediğim gibi evirip çeviririm!" dedi.¹⁰⁴

Sonuçta Ubeydullah, kendisine biat ettikleri halde biatlerinden vazgeçen Basralıların bu yaptıklarına karşı kardeşlerinin sözünü dinlediği için savaşmadığına ve Hâricîleri öldürmediğine pişman olduğunu dile getirerek Şam'a gitti. İnsanların ihtilaf halinde olduklarını ve başlarına kimseyi lider tayin etmediklerini gördü. Mervân b. Hakem'in, Abdullah b. Zübeyr'e gitmeyi ve ona biat etmeyi düşündüğünü öğrenince Ubeydullah ona; "Senin yaptıklarından utanıyorum. Sen Kureyş'in büyüklerindensin. Hiçbir şey elimizden kaçmış değil. Uzat elini sana biat edeyim." dedi.¹⁰⁵

Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra'dan kaçış serüvenine baktığımız zaman şöyle bir sonuca ulaşmak kolay olacaktır. Yezîd b. Muâviye'nin gücü ve kudreti altında valilik yapan Ubeydullah, Yezîd'in ölümünden sonra Basra'dan kaçmak zorunda kalmıştır.

⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 173.

¹⁰⁰ Dîneverî, *el-Ahbâr*, 285.

¹⁰¹ Taberî, *Târih*, 1038; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537.

¹⁰² Taberî, *Târih*, 1038; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 173.

¹⁰³ Taberî, *Târih*, 1038; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 537; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/43.

¹⁰⁴ Dîneverî, *el-Ahbâr*, 285.

¹⁰⁵ Dîneverî, *el-Ahbâr*, 285; Salâh Tayyub, *Mevsûât*, 40.

Ubeydullah'ın Basra'dan kaçması onun Basra'da görev yaptığı süre içerisinde sevilmediği, sadece Basralıların onun yönetiminden korktukları için orada görevini sürdürdüğü, ellerine fırsat geçen Basralı ve Kûfeliler'in ondan kurtulmak istedikleri görülmektedir. Ezd kabilesinden olan Mes'ûd b. Amr'ın Basralıların'dan tepki alacağını¹⁰⁶ bile bile Ubeydullah'ı evinde misafir etmesinden dolayı öldürülmesi artık Ubeydullah'ın Basra'da otorite ve kontrolü tamamen kaybettiği anlamına gelmektedir. Yakın komutan ve askerlerinden dahi destek alamayışı onun halk nazarında gücünü yitirdiğinin göstergesidir. Böylelikle Basra'dan kendi adına biat alma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Onun bu hareketi, hilafetten bağımsız olarak Irak bölgesinde hâkimiyeti sürdürebilmek adına yanlış zan ve hesaplara kapılmış olmasındandır.¹⁰⁷ Evdeki hesabı çarşıya uyduramayan İbn Ziyâd, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da oldu ve Basralıların'dan yakasını zor kurtardı.¹⁰⁸

Irak bölgesinin sert¹⁰⁹ demir pençe, otoriter ve güçlü valisi¹¹⁰ olan Ubeydullah, Hâricîler'in ve Şia'nın ortaya çıkardığı karışıklıkları babası Ziyâd'dan daha şiddetli ve zorbalıkla kontrol altına alarak nizamı sağlamış, çok başarılı olmuştur.¹¹¹ Basra'da uyguladığı acımasız ve sert yönetimi sonucu Basra Hâricîler'den kısmen boşalmıştır.¹¹² Zalim bir şahsiyete sahip olan ve devletin hakimiyetini sağlamak adına, mallara el koyma, işkence ve öldürme gibi her çeşit icraatları yapan Ubeydullah'a kimse hesap soramazdı. Ümeyyeliler onun vereceği hükümleri, alacağı kararları, yaptığı icraatları kendi yönetimlerinin devamını sağlamak adına yaptığını bildikleri için ona güveniyorlardı.¹¹³ Ubeydullah, Halife Yezîd b. Muâviye'nin sırdaşı ve en güvenilir adamı; saltanatlarını korumak ve sağlamlaştırmaktan başka düşüncesi olmayan birisiydi.¹¹⁴ Kötülük ve kin

¹⁰⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 171.

¹⁰⁷ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 211.

¹⁰⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, 4/193

¹⁰⁹ Muhammed Hudari Bek, *Muhadarat Târihu'l-ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Ümeviyye*, thk. Muhammed el-Osmanî (Beirut: y.y., 1986), 440.

¹¹⁰ İbrahim Beydun, *Melâmihu't-tayyârati's-siyâsiyye li'l-karni'l-evvel el-hicrî* (Beirut: y.y., 1979), 187.

¹¹¹ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 25; Beydun, *Melâmih*, 232; Yusuf el-İşş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye* (Dimaşk: y.y., 1985), 169.

¹¹² Ethem Ruhi Fıçlalı, "Hâricîler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/171.

¹¹³ Sallâbî, *Avâmiu'l-izdihâr*, 1/385.

¹¹⁴ Mustafa Asım Köksal, *İslam Târîhi* (Ankara: y.y., 1979), 8/4.

dolu,¹¹⁵ aşırı cüretkâr,¹¹⁶ cebbar,¹¹⁷ zalim, azgın ve insanlıktan uzak olan,¹¹⁸ şer ve fitne unsuru,¹¹⁹ din değil dünya ehli,¹²⁰ parlak bir mantığa sahip olduğu için lahn yaparak (yalan söyleyerek) konuşan¹²¹ vb. şeylerle tarih kitaplarında zikredilen Ubeydullah, zorbalık üzerine bina ettiği emirliği severdi. Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olayından dolayı kötü bir iz bıraktı.¹²² Şaban Öz'ün ifadesiyle şehrin iktisadi, sosyal ve hatta dinî dinamiklerini, kalıcı iktidarı muhafaza edebilmek, şehri bir iç çatışma içerisine sokmamak¹²³ niyetiyle Ubeydullah'ın aldığı bu biat iktidarı muhafaza etmek yerine şehri iç çatışma içerisine sürükleyerek kabileler arası savaşları yeniden hortlatmıştır.

1.5. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra Hareketinin Sonuçları

Yezîd b. Muâviye'nin ölümü ve arkasından Muâviye b. Yezîd'in hilafetten vazgeçmesi ile Basra'da istikrarlı yönetim düzeni bozulmuş ve ortaya çıkan yönetim krizi üzerine Ubeydullah b. Ziyâd, Basralılar'dan herhangi bir yönetime bağlı kalmadan bireysel olarak vali olmak talebinde bulunmuştur. Kendisine kısa süreli de olsa biatte bulunan Basralılar, yukarıda izah edildiği üzere bu biatten vazgeçmişlerdir. Ubeydullah'ın Basra yönetiminden uzaklaştırılması hem Ubeydullah açısından hem de Basralılar açısından çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

1. Ubeydullah, Basralılar'ın kendisi için yaptıkları biatten vazgeçmeleri üzerine onlara karşı savaşmayı düşünmüş, ancak kardeşi Abdullah'ın öngörülerini sayesinde büyük bir savaşın eşiğinden dönülmüştür. Binlerce insanın öldürülmesine neden olacak olan bu hareketten akliselim insanların sayesinde kıl payı kurtulmuşlardır.

¹¹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, 5/409.

¹¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/55. Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'i uyarılara aldırış etmeden kendi başına verdiği karar neticesinde öldürmesi onun aşırı cüretkâr olduğunun delilidir.

¹¹⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/193.

¹¹⁸ Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Târîhi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 2/487-488.

¹¹⁹ İbnu'l-İmâd Ebû'l-Felah Abdülhây el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb li-ahbâri men zeheb*, (Beyrut: y.y., 1979), 1/74.

¹²⁰ Ömer Ferruh, *Târîhu sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Ümeviyye*, 21.

¹²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/52.

¹²² Sallâbî, *Avâmiu'l-izdihâr*, 1/385.

¹²³ Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 537.

2. Ubeydullah otoritesini bağlı bulunduğu güce dayanarak sağladığı için bu gücü kaybedince istenmeyen bir kişi konumuna düşmüş ve Ezd kabilesine iltica etmek zorunda kalmıştır.
3. Ezd kabilesinin onu himaye etmesi ve Basra'dan kaçarken Mes'ûd b. Amr'ı vali tayin etmesi diğer kabilelerin hoşuna gitmediği için özellikle Temîmliler'in gösterdiği tepki ile Mes'ûd b. Amr'ın ölümüne neden olacak kabileler arası huzursuzluklar yeniden ortaya çıkmıştır. Uzun bir süre küllenmiş olan kabileler arası çatışmalara neden olmuştur.
4. Kendi heves ve arzularının etkisinde kalan ancak başarılı olamayan Ubeydullah b. Ziyâd, Basralılar'ın onu şehirden çıkarmaları üzerine derinden etkilenmiştir. Onlara olan kızgınlığından dolayı yönünü Şam'a çevirip Abdullah b. Zübeyr'e biat etmek üzere olan Mervân b. Hakem'e halifelik teklifinde bulunarak yönetimin Ümeyyeoğullarında yeniden başlamasına neden olmuştur.¹²⁴
5. Ümeyyeoğullarından gördüğü ilgi ve alakayı Basralılar'dan görmeyen Ubeydullah, onlara yaptığı hizmetlerin karşılık bulmadığı düşüncesi ile tarafını belirleyerek Mervân b. Hakem'in halife olması için en büyük desteği sağlamıştır. Onun Mervân'ı hilafete teklif etmesi ile Emevî Devleti, tarihteki yerini Mervânilerle korumuştur.¹²⁵
6. Şam halkı da Abdullah b. Zübeyr'e biat edeceklerken, onun Mervân'ı ortaya çıkarması ile İslâm topraklarında iki başlı bir yönetim ortaya çıkmıştır. Ubeydullah, Mervânilerle Emevî Devleti'nin devamını sağlarken diğer taraftan Irak bölgesinin Abdullah b. Zübeyr'in hakimiyetine geçmesine sebep olmuştur.
7. Ubeydullah, Mervân b. Hakem'i hilafete getirmek için verdiği gayreti ile Abdullah b. Zübeyr tarafında olmadığını ve olmayacağını göstermiştir.
8. Emevîler'e bağlılığını tekrar ortaya koyan Ubeydullah, bir daha vali olmasa bile bundan sonra bir komutan olarak Emevîler'e hizmet etmiş ve bu uğurda canını vermiştir.
9. Basralılar, Ubeydullah'ın geçmişteki uygulamalarından özellikle Kerbelâ olayı ve muhaliflerine karşı uyguladığı acımasız politikalarından memnun olmadıklarından dolayı ona yeni bir fırsat vermek istemedikleri için Abdullah b. Zübeyr'e biat etmişlerdir.

¹²⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/250; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/546.

¹²⁵ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (1997), 18.

10. Ubeydullah'ın Basra valiliği için verdiği mücadele Basralılar'ın içlerine fitne tohumunu yeniden yerleştirmiştir.
11. Ubeydullah'ın şehri terk etmesi ile yeni bir yönetim krizi ortaya çıkmış, kendi aralarından bir vali seçerek yola devam etmek isteyen Basralılar için durum içinden çıkılmayacak boyutlara ulaşmıştır.
12. Basralılar'ın kendi içlerinden seçtikleri Vali Abdullah b. Hâris, Basra adına kendini ortaya koyamamış ve Hâricîlerle mücadele etmekte başarısız olmuştur.

Arkalarında güçlü bir siyasi iktidar olmadan Hâricîlerle mücadele etmenin mümkün olamayacağını, şehirde huzurun tesis edilemeyeceğini idrak eden Basralılar kurtuluşu yeni bir lider etrafında toplanmakta bulmuşlardır. Yaşanan bu olaylar onların Abdullah b. Zübeyr'e biat etmelerine neden olmuş ve onun bu hareketi sonucunda Abdullah b. Zübeyr kazançlı çıkmıştır.

2. Basralıların Kendi İçlerinden Seçtikleri Vali Abdullah b. Hâris

Ubeydullah b. Ziyâd'dan ve Emevî sultanından kurtulmanın sevincini yaşayan Basralılar, kendi içlerinden seçecekleri bir yönetici ile yola devam etme kararı almışlardır. Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra Basra'da yaşanan yönetim boşluğu üzerine Ubeydullah b. Ziyâd'ın Basra'dan çıkması ile yönetim krizi çözülmemiş, insanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bunun üzerine Basralı kabileler ve aşiretler aralarında toplanarak Bebbe diye bilinen Abdullah b. Hâris'i kendilerine vali tayin ettiler.¹²⁶

Abdullah b. Hâris, b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdülmuttalib b. Hâşim. Annesi Hind b. Ebû Süfyân b. Harb b. Ümeyye'dir.¹²⁷ Künyesi Ebû Muhammed¹²⁸ olan ve Bebbe diye lakablanan Abdullah b. el-Hâris babasıyla birlikte Basra'ya gidip orada kendileri için bir ev edindiler.¹²⁹ Mes'ûd b. Amr'ın isyan hareketi ortaya çıkınca Ubeydullah b. Ziyâd Basra'dan çıkınca insanların ihtilafa düşmeleri nedeniyle kabileler ve aşiretler kendi aralarından Abdullah b. Hâris'i kendilerine vali tayin ettiler.¹³⁰

¹²⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 8/250; İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/131, 6/8; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 536; Dîneverî, *Ahbâru't-tvâl*, 283.

¹²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/131; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/250; Ebü'l-Hasen İbnü'l-Esîr İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fi mârifeti's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 3/208; Tâhir Celîl el-Habûs, *Ashabu'l-Burâk fi ardi'l-Irâk* (Bağdat: y.y., 1998), 80.

¹²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/130; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi mârifeti's-sahâbe*, 3/208.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi mârifeti's-sahâbe*, 3/208.

¹³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/130; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/200-201; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi mârifeti's-sahâbe*, 3/208; el-Habûs, *Ashabu'l-Burâk*, 80.

Rivayetlere göre Ubeydullah'ın Basra'dan çıkarılmasından sonra Basralılar ilk olarak Nu'mân b. Suhbân er-Râsibî ve Kays b. el-Heysem'i kendilerine emir seçmesi için vekil tayin ettiler.¹³¹ Kays Abdullah b. el-Esved ez-Zührî'yi, Nu'mân b. Suhbân ise Bebbe olarak bilinen Abdullah b. Hâris b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdülmuttalib b. Hâşim'i seçmek istiyordu. Ancak bir uzlaşmaya varamadılar. Hz. Ali ile Sıffîn savaşına katılmış Şiî olduğu belirtilen Nu'mân, Abdullah b. Hâris'in seçilmesi için onun Hâşimî ve Emevîlerle akrabalık bağının olmasını ortaya koyarak bir oldubitti ile Bebbe'yi imaret sarayına yerleştirdi. Bu görevlendirme Basra'nın ileri gelenleri tarafından kabul edilmeyince Basra'da bir kaos daha çıktı.¹³² Bu kaos ortamını fırsata çeviren Hâricîler yeniden harekete geçtiler. Hâricîlerle savaşın şiddetlenmesi üzerine¹³³ Bebbe'nin, görevini yapmayarak, evinde oturduğu ve hiçbir şeye karışmadığı sadece Basra şurtasının başına Himyân b. Adî es-Sedûsî'yi tayin ettiği rivayet edilir.¹³⁴ Ubeydullah'ın Basra'dan kaçması üzerine başlarında herhangi bir yönetici olmayan Basralıların üzerine yeniden harekete geçen Hâricîler için halk tarafından seçilen vali Abdullah b. Hâris, Müslim b. Übeys el-Kureşî'yi komutan olarak tayin etti. Basralılar, Müslim ve beş bin süvari ile yola çıktılar. Bu ağır savaşta Müslim b. Übeys, Dulab denilen yerde öldürülüp tarafları mağlup olunca¹³⁵ Basralılar büyük bir korkuya kapıldılar ve başlarına Osman b. Ma'mer el-Kureşî'yi seçtiler. Savaşçı sayısını da artırarak onunla on bin yaya asker görevlendirdiler. Osman bu savaşçılarla birlikte Hâricîler'in peşine düştü. Fars denilen yerde onlara kavuştu ve çarpıştı. Bu çarpışmada Osman öldürüldü ve askerleri de mağlup oldu.¹³⁶

İbnü'l-Esîr, yaşanan bu olayların ardından Abdullah b. Hâris'in Hâricîlerle mücadeleyi beceremediğinden ve kabile asabiyetlerinin artması üzerine kendi isteği ile Basra valiliğinden ve Basra'dan ayrıldığını rivayet eder.¹³⁷ Basra'da Hâricîlerle mücadele konusunda kendi başlarına kalan Basralılar, başarısız olunca bu işin kendi içlerinden seçtikleri idareci ile olmayacağını anlayınca Abdullah b. Zübeyr'e bir mektup yazarak kendilerinin lidersiz kaldığını ve ondan kendilerine idarelerini üstlenecek bir kişi göndermesini istediler. Abdullah, onlara Hâris b. Abdullah b. Ebû Rebia el-Mahzûmî'yi gönderdi. Hâris Basra'ya gelerek idareyi ele aldı. Basralılar'ın önde gelenleri ile Hâricîlerle savaşmak üzere

¹³¹ Belâzürî, *Ensâb*, 6/29; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/250.

¹³² Belâzürî, *Ensâb*, 6/8; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/250.

¹³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/547.

¹³⁴ Taberî, *Târih*, 1034; Belâzürî, *Ensâb*, 6/29; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/250.

¹³⁵ Dîneverî, *el-Ahbâr*, 270; A'zamî, *Muhtasaru Târihi'l-Basra*, 36.

¹³⁶ Dîneverî, *el-Ahbâr*, 270-271; A'zamî, *Muhtasaru Târihi'l-Basra*, 36.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 538.

kimi görevlendirmek istedikleri konusunda istişare etti. Onların görüşleri doğrultusunda Mühelleb b. Ebî Sufra'yı seçti.¹³⁸ Mühelleb'in bu görevde başarılı olması ile Basra bir süre sükûnete kavuşmuş oldu.

Sonuç

Yezîd b. Muâviye'nin ölümünün ardından güçlü bir siyasi sultanın olmaması üzerine önce Basra'da sonra Kûfe'de bireysel bir iktidar mücadelesine kalkışan Ubeydullah b. Ziyâd, bu hareketinde başarılı olamamıştır. Her ne kadar kendisi biat alırken insanlara bir halife üzerinde anlaşıncaya kadar benim iktidarına biat ediniz dese de Basralılar'dan sonra Kûfeliler'den biat almaya kalkışması onun önce Irak bölgesini ele geçirmek istediği sonrasında güçlenmesi durumunda devletin diğer bölgelerine uzanacağı şeklinde anlaşmıştır. Sözde şahsi beklentilerden uzak bir iktidar mücadelesi gibi görünen Ubeydullah'ın bu hareketi üzeri örtülmüş, olayların ve zamanın pekiştirmesi ile ortaya çıkarılacak olan bir hilafet mücadelesidir.

Ubeydullah'ın Basra'da kalkıştığı hilafet arzusu onun için bir kabusa, Basralılar için bir kaosa dönüşmüştür.

Ubeydullah'ın bu yanlış hareketi Emevî iktidarının elinden Irak bölgesinin çıkmasına ve İbn Zübeyr'in 9 yıl boyunca bu bölgede hüküm sürmesine neden oldu. Önce Basralılar'ın sonra Kûfeliler'in biatını alan Abdullah b. Zübeyr, Irak bölgesini hakimiyeti altına alarak yönetim alanını genişletmiş oldu. Bu hareketi ile kendi ayağına kurşun sıkan Ubeydullah'ın idarecilik hayatı da son buldu. İdari, siyasi ve askerî alanlarda iktidar-muhalefet mücadelesinde Emevîler açısından başarılı olan Ubeydullah, Mervân b. Hakem'in halife olmasında büyük bir rol oynayarak Emevî hanedanının Irak bölgesi dışında devamını sağlamış, ancak ne Mervân ne de Abdülmelik döneminde ona artık idari görev verilmemiştir. Bunun sebebi muhtemelen onun Basra'da kendisine bu olayları yaşatanlardan intikam almak için onlarla askerî komutan olarak mücadelelerde görevlendirilmesidir. Basra hareketi, Mes'ûd b. Amr gibi önde gelen Ezd kabilesinin liderinin dahi öldürülmesine kadar gitmiştir. Ubeydullah'ın Basra'da kalkıştığı iktidar mücadelesi olayların daha fazla büyümesine ve karışıklıkların artmasına neden olmuştur. Ubeydullah'ın Basra'da vali olmasına karşı çıkanlar kendi aralarından bir vali seçmişlerdir. Ancak oldubittilerle yönetime getirilen valinin duyarsız ve liyakatsiz olması Basra'nın Hâricîler tehlikesi ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Yönetim krizini çözmeye çalışan Basralılar bir de şehrin Hâricîler'in eline geçme tehlikesine maruz kalmışlardır. Tüm bu yaşananlar üzerine Basralılar, şehrin yönetimi için bireysel valiler tercih etmenin yanlış olduğunu, sağlam bir iktidar olmadan yani devlet olmadan kendi başlarına şehri yö-

¹³⁸ Dîneverî, *el-Ahbâr*, 270-271.

netemeyeceklerini anlamışlar ve Abdullah b. Zübeyr'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu şekilde Basra yönetimi Abdullah b. Zübeyr'in eline geçmiş olmakla birlikte Emevî Devleti'nin de hakimiyetinden çıkmıştır. Ubeydullah'ın hareketi, Basra'da birlik ve beraberliğin bozulmasına, kabileler arası mücadelelere ortam hazırlamıştır. Tüm bunların dışında Ubeydullah, Şam yönetiminin yaşadığı belirsizlikler üzerine Mervân b. Hakem'i halifelğe aday olması konusunda teşvik ederek halifeliğin Mervâniler olarak devam etmesinde büyük bir rol oynamış ve kendisi de yeniden Emevî sülalesinin itaati altına girmeyi tercih etmiştir.

Kaynakça | References

- Aycan, İrfan. "Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (1997), 18.
- A'zamî, Ali Zarîf. *Muhtasarü Târîhi'l-Basra*. Bağdat: Matbaatü'l-Furat, 1927.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbu'l-eşrâf*. thk. Dr. Muhammed Hamidullah. 13 Cilt. Mısır: Daru'l-Meârif, ts.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Müessesetü'l-Meârif, 1987.
- Beydun, İbrahim. *Melâmihi't-tayyâratî's-siyâsiyye li'l-karnî'l-evvel el-hicrî*. Beyrut: y.y., 1979.
- Şâril Billât, *Fi'l-Basra ve'l-Bağdat ve Sâmerrâ* Dımaşk: trc. İbrâhim Kîlânî. Dımaşk: Dâru'l-Yekaza, 1961.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dîneverî. *el-Ahbâru't-Tivâl*, thk. Abdü'l-Müt'im Âmir. Mısır: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.
- Fığlalı, Ethem Rûhî. "Hâricîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Halife b. Hayyat, Ebû Amr b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Tarih*. trc. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî el-Ahbârî. *el-Fütûh*. Beyrut: y.y., 1986.
- İbn Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fi târihi'l-mulûk ve'l-ümem*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi mârifeti's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. Ürdün: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. b.y.: Merkezül-Buhûsu ve'd-Dirâsetü'l-Arabiyye ve'r-Risâleti bi Daril-Hicr, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Meârif*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. Erişim 14 Şubat 2024.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakât*. çev. Ali Bakkal - Yasin Kahyaoğlu. 10 Cilt. İstanbul: Siyer

- Yayımları, ts.
- İbnu'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezeratü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Beyrut: y.y., 1979.
- Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi*. 8 Cilt. Ankara: y.y., 1979.
- Muhammed Hudari Bek, *Muhadarat târihu'l-ümemi'l-İslâmiyye ed-devletü'l-Ümeviyye*. thk. Muhammed el-Osmanî. Beyrut: y.y., 1986.
- Nâdiye, Ali Nûrî. "Neş'etü Medîneti'l-Basra ve tatavvuruhâ el-umrânî fi karni'l-evveli'l-hicrî". *Mecelletü Dirâsâti'l-Basra* (2012), 200.
- Ömer Ferruh, Ömer b. Abdirrahmân b. Ömer Ferrûh. *Târihu Sadri'l-İslâm ve'd-devleti'l-Ümeviyye*. Beyrut: y.y., 7. Basım, 1986.
- Öz, Şaban. *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Salâh Tayyub. *Mevsûâtu't-târihi'l-İslâmiyyi* (El-Asru'l-Emevîyyi). Umman: Dâru Üsâme, 2009.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *ed-Devletü'l-Emevîyye: Avâmiu'l-izdihâr ve tedâiyâtü'l-inhiyâr*. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 2008.
- Seyyid, Emir Ali. *Muhtasarü Târihi'l-Arab*. nşr. Arif Ba'lbekî. Beyrut: y.y., 1990.
- Sibt İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*. 23 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Bağdadî. *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*. Ürdün: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, ts.
- Tâhir Celîl el-Habûs. *Ashâbu'l-Burâk fi ardi'l-İrâk*. Bağdat: y.y., 1998.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Rûhi Fıçlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Welhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Ya'kubî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk. *Târihu'l-Ya'kubî*. thk. Abdülemir Mehnâ. 3 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-A'lemî, 2010.
- Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1977.
- Yıldız, Hakkı Dursun (ed). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler)*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Yusuf el-İşş. *ed-Devletü'l-Ümeviyye*. Dımaşk: y.y., 1985.
- Yüksel, Ahmet Turan. "Ubeydullah b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zehebî, Ebü Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-

Risâle, 1996.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târihu'l-İslâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 53 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1989.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlmi lil-Melâyin, 2002.